

Kántor Lajos

Egy élettel mérhető barátság

(Cs. Szabó-olvasat – Illyés Gyulával)

„A magyar szellem széljárásban nő, akár a nyír. A megállapítás nem tőlem való, hanem Cs. Szabótól, bár ő, üdvözlendő népiességgel, ezt úgy fejezte ki: mihelyt ránk csukódnak az ablakok, a házban azonnal dohszag terjed, sőt – újabb üdvözlés – lábszag. Az ő hasonlatát érzem találóbbrak: házunk vályog, padozatunk döngölvény; orvosi tanács is, hogy kutyavoníttató hidegben is nyitott ablaknál aludjunk: amíg házunk nem nyugati, addig legalább a levegő jöjjön nyugatról.” 1941. szeptemberi naplójegyzetében írja ezeket a sorokat Illyés Gyula. Hasonlókat más helyekről is lehetne idézni, köztük olyanokat, amelyekben a kitarító barát, Cs. Szabó László neve is szerepel. Csupán a naplókban tallözva, számos árulkodó utalást találunk. Például: „Hétfőn Kállayval, a miniszterelnökkel beszéltem (Cs. Szabót is magammal vive, legyen tanúm, mi mindenről s hogyan beszélek miniszterelnökkel; a *Csillag*-ról beszélünk).” (1942. május 23.) Vagy: „Cs. Szabóval Márainál a Szigeten, ebéd a Palatinusban.” (1943. június 3.) A kolozsvári utazást megörökítő bejegyzésekben (1942. június 4–7.) természetesen amolyan főszereplő Cs. Szabó, mondhatni házigazda, gyermekkorának szeretett városában ki más lehetne a könyvnapokra érkező író-vendégek kalauza. („Délelőtt a város nézése. Cs. Szabó édesanyjánál.”; „Találkozó az Erdélyi Körben... Népiesek, urbánusok vegyest. Féja Cs. Szabó mellett, én Márai és Nagy István közt.”; „A híres erdélyi fufangról és életrevalóságról kérdezősködnék Cs. Szabótól.”; „A Farkas utcából kiindulva már harmadszor járjuk be Cs. Szabóval, Máraival, Kereszturyval a várost.”)

A bizalom egymásban kölcsönös volt – és ezt a legkülönbözőbb színhelyeken tanúsították. Csé, aki másfél évvel élte túl barátját, budapesti kórházi ágyán, 1983 júliusában egy „éjjeli beszélgetésüket” így kezdte: „Láttam elégszer becsapó villámaidat körül a látóhatáron. Oda, ahol éppen nem állt őrző, szétmállt a védelem. Felém azonban mindig a napos, szelíd oldaladdal fordultál, azzal fordul a kísérteted is. Nem változtat természetünkön a túlvilág. Amellett bíztál bennem. Hittél bennem mindig.” A vallomásos szöveg – az *Illyés Gyula Emlékkönyvben* olvasható (Bp., 1984) – még egy fontos összekapcsoló mondatot tartalmaz; Cs. Szabó a régi Párizst idézi („akkor még nem száguldott nyaklók nélkül a huszonegyedik századba”), mert „Ebből az ősiségből szívott fel két hosszú életre szóló tartalékot a cecei népi s az erdélyi vándordiák.”

Most már a fiatalabb, a centenáriumához ugyancsak érkezett Cs. Szabó László életműve felől közelítve e barátság történetét – anélkül, hogy teljességre törekednénk kapcsolatuk feltárásában –, térjünk vissza az 1942-es erdélyi együttléthez, a júniusi kolozsvári napokhoz. Pontosabban a *Mátyás bölcsője. Jósika sírhelye* című Cs. Szabó-esszéhez, amely legjobb formájában mutatja a próza- és esszéíró, a szó szoros értelmében a „felszabadultság” állapotában, a múlt és a jelen, az ősi juss újra-birtokbavételének óráiban. Kolozsvár

dicsőségének elzengése után („...a vakmerő arányérzék nemzedékről nemzedékre tovább szállt, a csoda szívósan megisméltődött... Igen: ez a Piazza hiányzik Pestről. Pest, a főváros sose merete eltanulni az előkelő nagyvárosi fellépést Kolozsvártól”), a főtéri New York teraszán ülve, Csé hirtelen feláll: „– Gyertek, megmutatom a várost. – Illyés, Keresztury és Márai van velem: két dunántúli s egy felvidéki ember. Egyelőre gyanútanok. Nem tudják, milyen fékeveszett természeti tünemény egy erdélyi lokálpatrióta, még ha renegát is.” És következik a büszke-szellemes-tájékozott városvezetés, minden művelődéstörténeti-irodalmi érték felmutatásával, amelyet Illyés évődve így szakít meg: ebben a házban „született Pascal... Mert hogy Emese, Nimród és Attila ebben a városban született, azt már megtanultuk egy tömör félórában.” A séta persze folytatódik, s a református kollégium régi épülete előtt újra megszólal Illyés: „– Ön tehát itt lett urbánus?” Csé ezt ennyivel kommentálja: „Megint mozog benne az ördög.” Egymás ugratásából kibontakozik az erdélyi, a magyar történelem.

A terjedelmileg, életrajzilag és világtávlatban is nagyobb Cs. Szabó-mű, amelynek Illyés Gyula valóságos főszereplője, a *Hunok Nyugaton*. Az önálló könyvvé kerekített esszé történetét maga Csé mondja el a bevezetőben: az első változat Szabó Zoltán felkérésére készült, 1962-ben, az *Új Látóhatár* ünnepi Illyés-számába. Öt évig tartó újabb anyaggyűjtés nyomán született meg a müncheni Auróra-kötet, kiegészülve a „Kézfogások” fejezettel, a későbbi találkozások idejéből. Műfajáról ezt olvassuk: „írásom nem tudományos dolgozat, nem is hangszalag lejátszása, hanem szabadon mintázott önéletrajzi fejezet, amelynek fő alakja Illyés Gyula.” Svájc, Olaszország és Franciaország a meghatározó színhely, a történetek ideje 1946 ősztől és 1947 tavaszát köti össze. Az évődő hang innen sem hiányzik, a história azonban komorabb hangulatot kényszerít rá az íróra. A háború után „éppen hogy tápáskodtak Európa népei”, a magyar történelemnek viszont nehéz, szomorú időszaka jön, a párizsi békét megelőző hónapokról van szó. Keverednek a régi nyugati emlékek a friss élményekkel. Például így:

„Körözget Feldafingnél egy csónak a strenbergi tavon a húszas években, amikor – esküszöm! – hosszabb és fénylőbb volt minden nyár, talán mert nem tudtunk még reaktorokban napoltó mesterséges Napokat gyártani. Négyen ültek felváltva az evezőnél, Déry Tibor, az unokanővére s férje, Szilasi Vilmos, a filozófus, meg egy magyar festő, Bernáth Aurél. Önáltató demokratikus szólamokkal s nyaktörő stílusújító kalandjaival akkor volt delelőjén, elég alacsony delelőn, a Weimari Köztársaság.

Szétészóródásuk után sem szakadtak el egymástól érzésükben azok a csónakázók. Szilasi egy német egyetemen tanított, Déry Tibor, hazatérése után, felváltva földalatti pártmunkát végzett s vadul kártyázott, Bernáth Aurél maga megírta akkori életrajzi fejezetét *Utak Pannóniából* címen, emlékezései második kötetében. Számos festménye, a legjobbak közül, ott függött a nyájas brissagói villa fogadószobájában. Pár óra alatt otthonomnak éreztem a házat.

Nagy mozgás volt a villa körül. Oda várták Lukács Györgyöt, Genfből átnézett Pátzay, a szomszédból Kerényi Károly felesége, Magda, lerándult Déry is. Hitetlenkedve tapogatták egymást, hát élsz, hát túlélted, hát itt vagy, hálaistennek.”

Hasonló számbavétele következik a barátoknak, régi ismerősöknek Franciaországban is – de itt már más tétje van a listakészítésnek: azoknak a megkeresése, akik az egykori (baráti) kapcsolatok alapján talán meggyőzhetőek, hogy Magyarország, a magyarság érdekében pozitívan befolyásolják a béketárgyalás kimenetelét, a határkijelölést. A negatív eredményt tudjuk. A *Hunok Nyugaton* révén mégsem volt teljesen hiábavaló ez az utazás, a számtalan látogatás, a sok szembesítés. Rendkívül gazdag körkép született a háború utáni korszak nyugati (francia) értelmiségéről, a kor művészetéről, a közvetlenül megélt történelemről. Cs. Szabó csillogó művelődés- és művészettörténeti leírásai itt a jelenbe

(nekünk: a közelmúltba, múltba) érnek. Rómáról, Párizsról igazi regényes jelenítést kapunk. Csé itt mindent, szinte mindent tud. („Illyés egyszer csúfondárosan elnevezett »kis Larousse«-nak; Queneau fejében volt a Nagy Larousse, meg ami kimaradt belőle... Úgy látszik, lexikon-lelkeknek is van rokon szaguk. Ott helyben megkedveltem.”) A franciák – Mauriac, Ponge, Aragon, Sartre – mellett régi-új találkozások magyarokkal: Brassaival, Szalay Lajossal, Bartha Lászlóval. De a legfontosabb: az együttlét Illyéssel. Egy-egy jelenet leírásában a szeretet, a csodálat már-már túlárad.

1971-ben, amikor Cs. Szabó interjút készít Illyés Gyulával a BBC-nek, „hivatalosan” a front két különböző oldalán állnak: Csé az emigráns, otthon meg nem jelenő esszéíró, Illyés a kortárs magyar irodalom elismert (első számú?) tekintélye. Ám köztük ez a távolság nem létezik. Az interjút készítő mindjárt ki is fejt az alapállást (amely változatlan): „Egy étellel, életünkkel mérhető barátság mögöttünk, mi már, Gyula, hallgatásból talán jobban értünk, mint szóból, egymás gondolatában fészkelve némán el tudnánk üldögelni akár itt, Londonban, akár a tihanyi hegylakó kőasztala mellett.” A felvezetésben aztán bő pályaképet kapunk, hogy majd jöjjenek a kérdések patriotizmusról, nacionalizmusról, szocializmusról, kapitalizmusról, fajelméletről, provincializmusról, irodalmi kísérletezésről, modernizmusról. Előjönnek régi viták, népiek-urbánusok, a városok (köztük az erdélyiek) megítélése. A lényegét illetően most is egyetértenek. Például Ady költészetének jelentőségében. Kérdését fogalmazva mondja ki Csé: „az értelem mindig pesszimista, az akarat mindig optimista. S kinek lehet nagyobb szüksége erre az igazságra, mint a magyarnak?” Illyés pedig kiáll a közéleti költészet, „az ügy szolgálata” mellett: „...örök gond, hogy amit az ember általános emberi műveltség eszközeként elsajátíthat Európában – némi megvetéssel mondom: a modern költészet fogásait –, ne csak közös emberi gondok kimondására használja, hanem változatlanul hazai problémák közlésére is. A magyar nép problémáiról beszélek és nem magyarországi problémákról.”

A cecei népi és az erdélyi vándordíák ebben is egyetértett. A két életmű egymással párhuzamosan bizonyítja az európai és a magyar problémák összeférését az irodalomban.